

Práce jinak?

Poznámky k sociálním souvislostem práce

DUŠAN ŠIMEK*

Filozofická fakulta Univerzity Palackého, Olomouc

Work in any other way?

Comments on the Social Circumstances of Work

Abstract: The paper introduces the concept „ability of work“ as a configuration of content, character and division of labour with a particular social-cultural and social-political environment. The ability of work is a comprehensive expression for the general qualitative parameters of work which indicate a certain quality as well as quantity of the potential of the working person. Disproportions within the system of ability produce a lack of balance in the work force market with subsequent dysfunctional phenomena in the social structure. Ability of work affects especially the employment and unemployment rates, the potential of source of work force and the qualification potential of the work force, including the possibilities of its change through various requalification projects.

Ability of work enables a better identification of the effects of changes in the character of work in its cultural context and especially the operationalisation of the socio-cultural relationship of work-qualifications, requalification but also the labour market, employment and unemployment rates. Within the synthetic status it establishes qualification in particular as one of the central prerequisites for asserting oneself in the labour market, i.e. it identifies it as the most important in the employment policy.

Sociologický časopis, 1995, Vol. 31 (No. 3: 291-304)

Politické interpretace sociálně ekonomického a sociálně kulturního vývoje posledních čtyř let a zejména reflexe výsledků tohoto vývoje veřejným míněním svou kontroverzností jednoznačně signalizují, že idea „změny jako přirozeného stavu existence společnosti“ se bude ve všech aspektech společenského života prosazovat velmi zdůluhavě.

Některé sociální aspekty společenské změny, které se nově objevují v oblasti práce, si zasluhují pozornost společenských věd. Za nový (vlastně bezprecedentní) jev je možno považovat nezaměstnanost jako jednu, ze sociologického hlediska fakticky marginální, nepatrnou komponentu sociální změny, která však z různých důvodů až nepřiměřeně silně ovlivňuje životní způsob v postkomunistických společnostech. Nemá smysl vyhledávat a objasňovat ony různé důvody konjunktury zájmu o problematiku nezaměstnanosti: v pozadí většiny z nich jsou ideologické či politické zájmy, protože nezaměstnanost je průvodním jevem ekonomické transformace. Tento proces se stal předmětem politických střetů – a právě politizace ekonomické transformace, včetně všech jejích průvodních jevů, vede ke snahám o urychlená praktická řešení všech problémů, které se objevují. Úspěšnost řešení je však limitována jednak globálností

*) Veškerou korespondenci posílejte na adresu: Doc. PhDr. Dušan Šimek, katedra sociologie a andragogiky FF Univerzity Palackého, Křížkovského 10, 771 80 Olomouc, tel. (068) 270 72.

společenské změny, jednak specifičností vývojové etapy naší společnosti. Chybí historická zkušenost, nelze se opřít o výsledky teoretických prací a empirických výzkumů realizovaných v minulosti, protože předmět jejich zájmu byl zasazen do nesrovnatelného sociálního, ekonomického, kulturního, ekologického i legislativního a politického kontextu.

Nejde však jen o nesrovnatelnost v historické ose. Sociálně kulturní souvislosti práce značně limitují možnosti komparativních výzkumů, které by srovnávaly například přístupy k řešení nezaměstnanosti v různých společnostech. Lze zajisté identifikovat jisté podobnosti ekonomického vývoje Británie na přelomu šedesátých a sedmdesátých let se situací českého hospodářství na počátku let devadesátých. Nelze však mechanicky přebírat britský model řešení, už jenom proto, že politické a ekonomické podmínky okolního světa jsou nesrovnatelné.

Konečně třetí, patrně nejvýznamnější příčinou kontroverznosti interpretací sociálních důsledků změny v oblasti práce (nezaměstnanosti, kvalifikace a rekvalifikace apod.) je skutečnost, že politicky vynucená praktická řešení nejsou dostatečně teoreticky podložená, že vývoj teoretických poznatků ani zdaleka není koincidentní s požadavky sociální praxe.¹

Pokusme se několika poznámkami přispět k sociologické interpretaci měnícího se obrazu práce, která by umožnila andragogické aplikace v oboru sociální práce s nezaměstnanými, v oboru managementu profesního vzdělávání i v oboru personálního řízení. Důraz na andragogické vyústění je přitom motivován snahou o komplexní, integrální přístup k utváření potenciálu působení na člověka při krizovém průběhu jeho životní dráhy.

Záměr sociologicko-andragogického zkoumání redefinovaného fenoménu práce směřuje k teoretické analýze vztahu jeho základních sociálně determinovaných aspektů: kvalifikace, rekvalifikace a nezaměstnanosti. Pro postižení souvislostí mezi těmito třemi jevy navrhuji vytvoření konstruktů *abilita práce*, který představuje přece jen poněkud jiné hledisko než například disponibilita práce, či praceschopnost. Smyslem konstrukce pojmu *abilita práce* je systémové postižení sociálních souvislostí vývoje práce, které v důsledku disproporcionálního hospodářského vývoje a nasazení kvalitativně jiných technologií mohou nabývat dysfunkční charakteristiky. *Abilita práce* je konfigurací obsahu, charakteru a dělby práce s určitým sociálně kulturním a sociálně politickým prostředím. Souhrnně vyjadřuje obecné kvalitativní parametry práce, které indukují určitou kvalitu i kvantitu potenciálu pracovní síly. Disproporce uvnitř systému ability způsobuje nerovnováhu na trhu pracovních sil s následnými dysfunkčními jevy v sociální struktuře. *Abilita práce* ovlivňuje zejména:

- vývoj zaměstnanosti, resp. nezaměstnanosti,
- potenciál zdrojů pracovních sil,
- kvalifikační potenciál pracovních sil, včetně možností jeho změn prostřednictvím rekvalifikačních projektů.

¹) Jako příklad je možno uvést institucionalizaci úřadů práce, které byly personálně vybaveny zcela v rozporu s původními záměry „parakvalifikovanými“ pracovníky, kteří mnohdy nejsou s to zvládat na profesionální úrovni ani nejjednodušší aktivity zprostředkovávání práce, natož pak řešit koncepční otázky trhu práce a nezaměstnanosti v regionu.

Abilita práce determinuje zaměstnatelnost, tedy obecný potenciál získání zaměstnání v určeném regionu. Jako statistický ukazatel je zaměstnatelnost vyjádřena dobou potřebnou ke získání zaměstnání (čili vlastně průměrnou dobou nezaměstnanosti) a je tedy závislá na stejných sociálních a demografických faktorech – věku, pohlaví a rodinném stavu, nominální kvalifikaci a etnickém původu, k nimž lze přiřadit ještě formu ukončení předchozího pracovního poměru, ekonomickou strukturu regionu, potenciál mobility a mnohé další. Dříve než bude možno operacionalizovat pojmy nezaměstnanost, kvalifikace a rekvalifikace jako atributy ability práce, je nutno si specifikovat pojetí práce. Tak jako se mění v historickém a společensko politickém vývoji interpretace práce, tak se mění i interpretace kvalifikace, zaměstnanosti i nezaměstnanosti.

Před analytickou klasifikací různých přístupů k pojmu práce je vhodné předeslat, že tento pojem, v češtině chápáný vcelku jednoznačně, může nabývat různých významů. V anglickém jazykovém prostředí se uplatňuje rozlišování mezi pojmy „labour“ a „work“, které je pro systémovou analýzu práce velmi užitečné. Na tuto diferenciaci upozornila již v padesátých letech Arendtová ve své knize *The Human Condition* (cit. dle [Grint 1991: 8]). Zatímco „labour“ (podle slovníku: práce, námaha, úkol, dělnictvo, pracovní síly – a taky porodní bolesti) je tělesná aktivita, určená k zajištění přežití, jejíž produkty jsou konzumovány relativně bezprostředně, „work“ (práce, dílo, činnost) je aktivita, kdy člověk „svými rukama“ dává objektivitu světu, vytváří hodnoty. Podle Arendtové pracovní činnost je aktivita expresivní, tj. aktivita, ve které spočívá seberealizace a utváření lidského života.

Pomineme lingvistické, fyzikální a fyziologické přístupy a dokonce i přístupy psychologické, které práci považují vedle učení a hry za jednu ze tří základních aktivit osobnosti, mobilizujících psychiku.

Zaměření této stati totiž přímo vybízí k využití praxeologických premis. Kotarbiński ve své známé publikaci [Kotarbiński 1972: 54-55 i další kapitoly] prezentuje práci jako produkt složených činů. Hierarchizuje aktivitu člověka do tří stupňů – jednoduché činy se spojují v soubory činů a tyto soubory se za určitých podmínek mohou stát činem složeným. Ten vzniká tehdy, když všechny dílčí činnosti směřují ke společnému cíli.

K tomu, aby soubor činů se stal složeným činem, je nutno zajistit:

- aby mezi aktivními činiteli byl vztah pozitivní nebo negativní kooperace,
- aby mezi dvěma činnostmi byl vzájemný vztah (jedna druhou umožňuje, způsobuje, usnadňuje, nebo obě mají vztah k činnosti třetí).

Podstatná je tu i časová souslednost. Ta jednoznačně evokuje pojem *organizace* buďto ve vztahu k výsledku (všechny soubory činností směřují k dosažení určitého cíle), nebo k procesu samotnému, při činnostním chápání organizace, ve smyslu organizování.

Strukturálně funkcionální praxeologické pojetí je přes všechny výhody příliš abstraktní pro potřeby sociologických interpretací, chybí zde zejména interaktivní aspekt, postižení práce v rámci prostředí, zejména prostředí sociálního. Přesto mu však nelze upřít významný metodologický přínos pro analýzy nejrůznějších konsekvencí v oblasti práce: ukazuje se mimo jiné jako schůdná cesta k didaktické strukturaci systému kvalifikační přípravy v rámci andragogické transformace společenských požadavků na optimalizaci pracovní síly.

Mezi ekonomizujícími přístupy, které práci postihují jako druh společensky užitečného, účelného působení, nesporně dominuje marxistické pojetí (v podstatě velmi

blízké strukturálně funkcionalistické škole): „Práce je především proces mezi člověkem a přírodou, proces, v němž člověk svým vlastním činem zprostředkovává, reguluje a kontroluje svou látkovou výměnu s přírodou. (...) Jednoduché momenty pracovního procesu jsou: účelná činnost čili práce sama, její předmět a její prostředek.“ [Marx 1986: 204 an.] V dalších odstavcích pak Marx ještě specifikuje práci jako účelnou činnost ke zhotovení užitkových hodnot, přisvojování si přírody pro lidské potřeby, jako všeobecnou podmínkou výměny látkové mezi člověkem a přírodou, věčnou přírodní podmínkou lidského života.

Toto pojetí nebylo preferováno pouze v zemích socialistického tábora. Jak uvádí Dumont, „moderní doba svědčí novému způsobu zohledňování lidského fenomenu, (human phenomena) a vyčleňování zvláštních oborů, pro které běžně přijímáme slova jako ekonomický, ekonomie, (...) merkantilisté osmnáctého a devatenáctého století smísili jevy, které označujeme jako politické, s ekonomickými.“ [Dumont 1977: 34] Radikální ekonomizaci společenského života včetně sociálního myšlení, označovanou přílehlavě Grintem [1991: 10] za „triumf ekonomické ideologie“, však nelze bez výhrad přijímat dokonce ani v současné české společnosti, ve které ekonomické hodnoty jsou nesporně preferovány. V definici je kontroverzní zejména teze „přisvojování si přírody pro lidskou potřebu“, která neobstojí na určité úrovni ekologického poznání,² ale dokonce ani na určité úrovni schweitzerovského myšlení etického.

Dalším sporným momentem, který odkazuje uvedené pojetí pouze do konkrétního vymezeného historického období s konkrétní kvalitou dělby a charakteru práce, je výrazný materialismus. „Výměna látková mezi člověkem a přírodou“ nepředpokládá imateriální povahu práce, která není zaměřena na tvorbu materiálních hodnot, nýbrž na utváření nebo formování hodnot duchovních – práce kněží, právníků, umělců.

Konečně poslední výhrada vůči uvedené definici spočívá v neudržitelnosti descartovské dichotomie přírody a člověka ve formulaci „přírodní podmínky lidského života“. Dokonce i tehdy, když akceptujeme komplementární model přírodních a kulturních podmínek lidského života, je antropocentrické vyjádření vztahu člověka a přírody zavádějící.

Z hlediska komplexu problémů, zahrnovaných pod pojem abilita práce, je velmi podnětná Scrutonova (poněkud zjednodušující, nicméně inspirativní) charakteristika práce jako „...činnosti, kterou nebude nikdo vykonávat dobrovolně, nedostane-li se mu za ni odměny. Někdy se soudí, že by se měla tato aktivita pokládat za součást ekonomického procesu, sestávajícího z výroby, rozdělování, směny a spotřeby, avšak takový požadavek je patrně příliš rigorózní, nechápe-li se to ovšem v tom triviálním smyslu, totiž že veškerá placená zaměstnání jsou součástí procesu rozdělování, dokonce i zaměstnání komika.“ [Scruton 1989: 104] Definice zjevně implikuje již zmíněné rozdělení práce ve smyslu „work“ a „labour“, jak je doporučuje Arendtová.

Možná by bylo účelné uvažovat v této souvislosti o obecné funkci práce ve smyslu jejího transformačního obsahu, jako souboru aktivit, které přetvářejí prostředí člověka (včetně prostředí přírodního), zatímco práce institucionalizovaná ve smyslu „zaměstnání“ umísťuje člověka v diferencovaných formách trhu a vlastně obecně v sociální struktuře. Důraz na konstitutivní aspekt lidské výrobní činnosti umožňuje eliminovat instrumentali-

²) Srv. např. argumenty, které shrnuje Keller [1993].

zaci práce, kdy lidská aktivita je znehodnocena na pouhý prostředek a kdy zákonitým důsledkem je odcizení práce se všemi vedlejšími efekty.

Typickou konstitutivní definici práce uvádí např. Watson v knize *Sociology, Work and Industry*: „Práce spočívá ve vykonávání úkolů, které umožňují lidem vytvářet život uvnitř jejich prostředí“ [Watson 1991: 83]. V tomto typu definic je zahrnut významný interaktivní aspekt – vzájemný vztah člověka a jeho prostředí, které sice primárně vnímáme jako technické a fyzikální (možná ekologické?) podmínky, ale rozhodující jsou tu nepochybně faktory *kulturní*.

Nejde tu však jen o kulturu práce, přestože organizační kultura jako konglomerát ustálených zvyklostí, tradicionalizovaných způsobů myšlení a jednání, který je charakteristický pro všechny pracovníky, povahu práce podstatně ovlivňuje. Kultura práce, zahrnující všechny prostředky, které má k dispozici jedinec v rámci pracovního procesu pro utváření svých vzájemných vztahů s jinými pracovníky, a které jsou pro něho nezbytné, aby mohl harmonicky žít v rámci společenství podniku, je substrukturou kulturního systému nebo kulturní konfigurace. Kulturní prostředí limituje práci normami charakteristickými pro danou společnost a odlišujícími ji od jiných společností. Determinace práce kulturním prostředím je natolik kategorická, že jen obtížně lze aplikovat mnohé poznatky z oblasti práce v odlišných sociokulturních podmínkách. Na tuto skutečnost poukazuje např. Kazuo Koike [1990: 51], když zdůrazňuje obtížnost „převoditelnosti“ (transferability) prvků japonské ekonomiky pro rozdíly mezi japonskou a euroamerickou kulturou – a pak i kulturou práce. Na přední místo mezi typicky japonské kulturní vzorce, které se odrážejí v oblasti práce, staví princip seniority v japonské společnosti, který podstatně limituje konkurenční podmínky práce. Obdobně lze srovnávat jen velmi opatrně i prvky organizační kultury nebo kultury práce ve společnostech Evropy – nepochybně by bylo možno prokázat výrazné rozdíly např. mezi německými a českými systémy kultury práce.

Watsonova definice implikuje rovněž sociální kooperaci, která je neméně významnou součástí charakteru prostředí i povahy práce. Z hlediska strukturace sociální povahy práce je možno identifikovat celou škálu stupňů sociální kooperace od dyády až po globální industriální pospolitost.

Redefinice práce v souvislosti se zkoumáním ability práce s sebou přináší i otázky, které dosud stály na okraji zájmu sociologie práce v naší společnosti. Jednou z takových otázek je diferenciací mezi prací a tzv. „ne-prací“, která nabývá na významu zejména ve společnosti, charakteristické permanentní změnou. Změna povahy práce vyvolává změny v jiných sociálních sférách a naopak. Řada změn v sociální oblasti je způsobena dynamikou vývoje v oblasti práce – změnami struktury práce, pracovních technologií aj. Umístění subsystému práce v určité mocenské struktuře a v určitém kulturním a sociálním kontextu [Watson 1991: 109] vyvolává změny příslušného prostředí. Jednou z nesporných příčin podílejících se na pádu komunistického režimu v roce 1989 byly i technologické změny, které způsobily na jedné straně prolomení komunikačních bariér, na straně druhé další nárůst zaostávání naší společnosti za industriálním vývojem Západu, který tu byl považován za žádoucí.³

³) Není bez zajímavosti pozorovat proces výrazné minimalizace komunikačních bariér v osmdesátých letech při současném více i méně nápadném nárůstu bariér technologických, budovaných nejruznějšími ochrannářskými institucemi, z nichž nejznámější je patrně teprve v roce 1994 zrušený COCOM.

I při tomto pomalém tempu vývoje například jen změny charakteru dělnické práce ovlivnily výrazně konzistenci ideologického konstruktu „dělnická třída“, který ještě ve fázi komplexní mechanizace mohl docela dobře sloužit jako prostředek ideologické manipulace. Komunistická mocenská elita nebyla schopna operativně vytvořit argumentační ideologický aparát, který by respektoval podmínky práce podstatně odlišné od dob vydání Komunistického manifestu.

Prvním možným přístupem diferenciací, která by vyčlenila pracovní aktivity pro potřeby zkoumání ability práce, je separace práce a ne-práce jako *dichotomie práce a volného času*, přestože Grint upozorňuje na úskalí tohoto dělení: „Práce se od ne-práce těžko dá odlišit na bázi volného času: pro někoho je sportování povoláním, ne volnočasovou aktivitou, zatímco pro druhého nezaměstnaností vynucený volný čas je noční můrou a svoboda tohoto času je bezcenná. Ani pro toho, kdo pracuje, není vždy jasné, jak se odděluje práce a volný čas. (...) Zatímco sport a volnočasové aktivity jsou pro definování členství v lokální komunitě ústředními faktory a také poskytují prostředí pro neformální výměnu myšlenek a informací, např. farmaření jako životní dráha znamená nejasné spojení mezi ne-prací a prací.“ [Grint 1991: 11] Patrně není třeba více zdůrazňovat, že rozdíl mezi prací a ne-prací zřídka leží uvnitř právě vykonávané aktivity, ale že je neoddelitelně spojen se sociálním kontextem, podporujícím tuto aktivitu.

Jiný možný přístup je zaměřen na oblast vztahů v *systému osobnost – rodina*, kdy výkon rolí bezprostředně se vztahujících k fungování rodiny bývá považován za „ne-práci“, zatímco role v ekonomickém systému jsou rolí pracovními. Toto řešení je však poněkud komplikované: neuvažuje ani o rodinné ekonomické aktivitě – rodinný podnik, stínová ekonomika – ani o nerovnovážném rozložení rolí v rodině podle pohlaví, ani o sporném definování rolí v rodině v závislosti na životním způsobu.

Třetím možným – a patrně nejvhodnějším – přístupem je uvažovat o práci v dimenzi „zaměstnaní“ a „ne-práci“ *pojímát jako nezaměstnanost*. Tento přístup je obvyklý zejména v aplikovaných oblastech sociologie, zejména v andragogickém pojetí sociální práce. V jeho rámci se řeší zejména sociální důsledky ne-práce, resp. nezaměstnanosti. V intencích tohoto přístupu Možný uvádí, že „nikdy a nikde neexistovala ‚plná zaměstnanost‘, od okamžiku, kdy se institucionalizoval zaměstnanecký poměr, vegetovala či lenořila v každé společnosti sociálně okrajová, ale nezanedbatelná a mnohdy početná skupina lidí, kteří žili bez práce. Popravdě řečeno, zaměstnanost se vynořila z masové nezaměstnanosti – a ne naopak.“ [Možný 1991: 7]

Pichňa již před dvaceti lety na několika příkladech vyřešil problém vztahu práce a ne-práce jednoduše kategoriemi činnosti (po eliminaci typicky volnočasových činností). Na základě pojetí ne-práce pak definoval práci. Vzhledem k tomu, že práce je prostředkem uspokojování lidských potřeb, uvažoval o tom, zda práce je skutečně činnost, vyplývající z donucení [Pichňa 1978: 16]. Ostatně, toto donucení nemusí být chápáno jako nějaký nepřírozený nátlak na jedince, což už Adam Smith vystihl pojetím práce jako nevyhnutelné oběti člověka v zájmu zabezpečení existujících potřeb. Pichňa dále uvádí názor Hearnshawův, který vysloveně tvrdí, že donucení je hlavním kritériem, které umožňuje rozlišovat, zda danou činnost je možno chápat jako práci, nebo ne-práci [Pichňa 1978: 17].

Diskuse o podstatě práce a ne-práce směřuje k vytvoření báze pro postižení podstatných aspektů povahy práce, tvořené jejím obsahem a charakterem. Povaha práce

je totiž oním objektem, ve kterém lze postihnout hlavní aspekty ability práce, kvalifikaci počínaje a nejrůznějšími problémy spojenými s nezaměstnaností konče.

První ze složek povahy práce je její *obsah*, který se dá definovat nejjednodušeji jako soubor pracovních činností a vztahů mezi nimi (práce soustružníka – obrábění, práce horníka – těžba, práce chirurga – operace atp.).

Je zdrojem kritérií pro obvyklé klasifikace druhů práce. Ekonomika práce klade největší důraz na stanovení složitosti obsahu práce. V tomto poli bývá rozlišována tzv. práce jednoduchá a práce složitá. Pojem jednoduché práce se nejčastěji opírá o Marxovu definici, kde jednoduchá práce je „vynakládáním jednoduché pracovní síly, kterou má v průměru každý obyčejný člověk, aniž ji nějak zvlášť rozvíjí, ve svém tělesném organismu.“ [Marx 1986: 69]

Vágnost této definice ovšem citelně omezuje její použitelnost – pojmy jako „jednoduchá pracovní síla“, „průměrný obyčejný člověk“, či „nějak zvlášť rozvíjet“ v exaktní diskusi neobstojí. Lze samozřejmě účelově operacionalizovat škálu složitosti práce expertízním šetřením. Jednodušším řešením však patrně může být zcela utilitární konsensuální vymezení jednoduché práce, jaké je použito v Jednotném katalogu prací. Složitost práce je tu vyjádřena různou složitostí objektu vykonávané práce a různou složitostí samotné pracovní činnosti, kvalitou a rozsahem pracovních vztahů, a druhem, rozsahem a způsobem práce s informacemi. Jednoduchost práce tedy spočívá v nízké úrovni strukturovanosti pracovních prostředků i pracovních předmětů a v pracovních operacích složených z činností s minimálními nároky na senzomotorické dovednosti. Pracovní vztahy jsou minimalizovány – povaha práce nevyžaduje formální komunikaci v horizontální struktuře (se spolupracovníky) a ve vertikální linii se příkazy nadřazeného prakticky nemění. Informace na nejnižších stupních složitosti práce jsou vesměs verbálnízované, konkrétní a stereotypní.⁴

Je zřejmé, že kvalifikační příprava na pracovní činnosti v nejnižších stupních složitosti práce je minimální. Oproti tomu tzv. práce složitě, označované i jako práce kvalifikované, jsou z hlediska ekonomiky práce projevem pracovní síly, jejíž vyučení si vyžaduje vyšší náklady, jejíž „výroba“ stojí více pracovního času a která má proto vyšší hodnotu, než jednoduchá pracovní síla.

Zatímco určení složitosti práce pomocí specifikovaných pracovních činností je potřebné patrně pouze pro potřeby ekonomické, tedy pro stanovení mzdových tarifů, pro sociologické účely je plně postačující rozlišování různých úrovní složitosti práce prostřednictvím formalizovaných kvalifikačních požadavků. Vedle složitosti obsahu je *mira podílu vynakládání duševní a fyzické energie* druhým významným parametrem ability práce.

Tradičně bývá rozlišována práce duševní (kde pracovník vynakládá převážně energii psychickou při exponování psychických funkcí – paměti, vůle, pozornosti,

⁴) Kategorii jednoduché práce je např. první stupeň povolání lesní dělník s příklady činností jako: – zalévání záhonů ve školkách ručně a přinášení vody v konvích, – ošetřování obalových sazenic na záhonech (např. přihnojování, zavlažování, pletí apod.), – ruční poprašování semenáčků a sazenic chemickými prostředky, – příprava substrátu, plnění kelímků, sáčků, polyetylenových pásů hnojivými substráty. [Jednotný... 1992: 206].

vigilance, myšlení) oproti práci fyzické, která se vyznačuje vynakládáním pouze fyzické energie pracovníka.

Toto tradiční rozlišení však přestává být funkční od masivního nástupu automatizace, robotizace a výpočetní techniky do pracovního procesu. Na této skutečnosti nic nemění ani fakt, že někteří klasikové sociologie práce nepovažovali automatizaci za revolučně nový princip výroby oproti mechanizaci. Klofáč a Tlustý uvádějí zřejmě nejreprezentativnější skeptické názory: „U automatizace se nejedná o něco podstatně nového a revolučního, nýbrž o logické pokračování již dlouho běžícího mechanizačního procesu. Z vědeckého hlediska nedává podstatně nový teoretický problém. Všechny automatizací vstupující otázky mohou být zvládnuty moderní podnikově hospodářskou a národně hospodářskou teorií. (L. Wolkersdorf)“ [Klofáč, Tlustý 1967: 117].

Rovněž G. Friedman považuje automatizaci za stupeň mechanizace, zjednodušeně řečeno za nejvyšší stupeň běžícího pásu [Friedman 1970: 15-18].

Snad pouze jako kuriozitu stojí zato na tomto místě uvést definici automatizace, jak je stanovena ČSN 01 0170: „Automatizace je proces vývoje techniky, kde se využívá zařízení k osvobození člověka nejen od fyzické, ale zejména od duševní práce.“

Přestože Friedman neformuluje svoje závěry tak kategoricky ve srovnání s Wolkersdorffem, uvažuje podobným způsobem – a podobně se mylí. Evolucionistický přístup, zdá se, nelze uplatňovat při posuzování jevů tak principiálně jiných a tak komplexních (ve smyslu sociální změny), jako je automatizace. Zatímco mechanický princip ovlivnil pouze určitou část společnosti (převážně oblast průmyslové výroby a spotřeby), princip automatický zasáhl společnost globálně tím, že především změnil charakter a způsob manipulace s informacemi. Není totiž uplatňován pouze v průmyslové výrobě, ale doslova formuje životní způsob tím, že ovlivňuje distribuci informací, které jsou nezbytné pro kulturní identitu společnosti.

„Zatímco je důležité zkoumat, kritizovat a pokoušet se o dekonstrukci převládající společenské domnělé technokratické ideologie (*dismantle the dominant social imaginary, the technocratic ideology*), je nakonec rovněž potřebné uvažovat o rozdílných cestách rozvoje konkrétních forem technologických inovací, které mohou být transformovány v sociálním, ekonomickém, politickém osobním a intelektuálním životě. Tak jako technologie není nezávislá na složitém kontextu utváření a vývoje společnosti, tak sociální, kulturní, ekonomické a politické praktiky a instituce, jakož i formy osobního života, nezůstávají nedotčeny technologickými inovacemi.“ [Smart 1992: 110]

Automatický princip tedy tím, že mění formu i frekvenci informací, umožňuje vznik nových médií a klade nové požadavky na komunikativní dovednosti, které determinují úroveň komunikace činitelů práce, resp. podobu komunikace mezi člověkem a pracovními prostředky.

Použijeme-li známé Tourainovo členění technické úrovně práce z jeho *The Post-Industrial Society* na

- kvalifikovanou práci řemeslníka s použitím jednoduchých univerzálních nástrojů,
- kvalifikovanou práci pracovníka – operátora specializovaného stroje a na
- kvalifikovanou práci operátora automatu

(což v zásadě odpovídá rozdělení ruční, mechanizované a automatizované práce), zřetelně pozorujeme přesun od fyzické komunikace pracovníka s pracovními prostředky

k intelektuální komunikaci se symboly a znaky, které se tak stávají bezprostředními pracovními prostředky.

Je zřejmé, že ústředním problémem tu není podíl psychických funkcí na výsledném fyzickém výkonu, tedy problém dichotomie fyzické a duševní práce, resp. poměr využívání fyzického či psychického potenciálu v pracovním procesu. Bylo by asi vhodnější v tomto případě využít jako objektivní kritérium dvě základní podoby pracovních předmětů, které jsou objektem komunikace pracovníka:

1. předměty fyzické, materiální, které pracovník mění při vynaložení fyzické síly,
2. předměty nehmotné, znaky a symboly, s nimiž pracovník operuje při komunikaci s pracovními prostředky, které teprve zprostředkovaně mohou přetvářet pracovní předmět.

Tyto symboly však samy mohou být pracovním předmětem.

Smart [1992: 36] považuje přesun komunikace z fyzických na nehmotné pracovní předměty za základní aspekt rozdílu mezi industriální a postindustriální společností. Vychází z Bellovy práce *The Coming of Post-Industrial Society*, kde Bell vystihl základní difference mezi oběma typy společností.

Industriální společnosti jsou podle Bella zaměřeny na produkci zboží, využívají strojovou technologii a jejich osovým principem je ekonomický vzestup. Strategickými zdroji jejich přetváření jsou „tvořivá síla“, popřípadě „finanční kapitál“. Tyto strategické zdroje, spojené se vstupem strojní technologie a narůstající dělba práce transformují práci. S příchodem inženýra a polokvalifikovaného (semi-skilled) dělníka odchází řemeslník. V takové společnosti „život je hra proti vymyšlené přírodě“ [Bell 1973: 126].

Postindustriální společnosti oproti tomu jsou založeny na službách, na využívání intelektuální technologie a jejich osovým principem je kodifikace teoretických poznatků. Strategickým zdrojem přetváření jsou informace (počítače a zařízení přenosu dat) a případně poznatky. V důsledku toho se důraz v systémech zaměstnání posunuje do profesionalizovaných vědeckých a technických forem zaměstnání. Narůstá dequalifikace (de-skilling) a v důsledku vstupu automatických technologií do produktivního procesu dochází k vytlačování mnohých forem práce a zaměstnání, jakož i ke zjevnému vzestupu požadavků na profesionální pracovníky se „vzděláním a výcvikem, poskytujícím druh dovedností, které jsou stále více vyžadovány v postindustriální společnosti“ [Bell 1973: 127]. Odcházejí industriální „modré límečky“, přicházejí roboty, pracovníci služeb, profesionálové. Společnost je „hrou mezi osobami“, soustřeďuje svůj zájem spíše na kvality života a péči o zdraví, vzdělávání, rekreaci a umění jakožto služby a kulturní vymoženosti považované za „žádoucí a nezbytné pro každého“, než na kvantitativní otázky, týkající se standardů života [Smart 1992: 36].

Základní kategorizace práce se tedy v důsledku globálního vlivu automatického principu v postindustriální společnosti dá vyjádřit v dichotomii *práce fyzická – práce sémiotická*. Jak říká Baudrillard, „musíme si představit celou oblast produkce, práce a produktivních sil, jako plující ve sféře ‚spotřeby‘, chápané jako axiomatická zobecněná kódovaná výměna znaků“ (cit. dle [Gane 1991: 81]).

Tyto dvě podoby práce prakticky nemohou existovat ve svých extrémních polohách (dokonce i člověk, který řeší svým intelektem zcela abstraktní teoretický problém, vynakládá jistou fyzickou energii už jenom při písemném záznamu svých myšlenek, na druhé straně zase i nejjednodušší fyzická práce musí být popsána v podobě symbolů – slov, gest, znaků apod.).

Ostatně, myšlenka rozdělení komplementární třídy práce duševní od práce fyzické je i pro Marxe nepřijatelná: „Jednotlivý člověk nemůže působit na přírodu, aniž uvádí v činnost své vlastní svaly pod kontrolou svého vlastního mozku. Tak jako v přírodním systému patří hlava a ruka k sobě, tak spojuje pracovní proces práci hlavy a práci rukou.“ [Marx 1986: 542]

Rozlišení mezi fyzickou a sémiotickou prací je podstatným prostředkem redefinování charakteru práce a znakem její ability. Zatímco marxistické pojetí preferuje při určování charakteru práce spíše vztahy a vazby, které odpovídají stupni rozvoje společenské podstaty práce, tj. vlastnické vztahy, vztahy mezi prací jednotlivce a celé společnosti i vztahy mezi třídami a mezi jednotlivými kategoriemi uvnitř tříd, pro řešení problému ability práce je spíše použitelné uvažovat o charakteru práce v souvislosti s pracovními prostředky a předměty, kdy charakter práce je určen mírou zprostředkovanosti vztahu člověka a technologického zařízení v jejich vzájemné interakci. Přitom „technologie není pouze nástrojem ovládnutí přírody, je to nástroj sociálního ovládnutí, přímo politickou cestou, ale také různými cestami diferencované akulturace.“ [Gane 1991: 51]

Rovněž Touraine ve svém konceptu postindustriální společnosti, označované shodně s Bellem jako „společnost poznatků“ (knowledge society), předjímá vznik nového typu profesní struktury, formování „nové pracující třídy“ vysoce kvalifikovaných a specializovaných pracovníků [Touraine 1971: 110].

Myšlenku zásadní změny komunikativního schématu práce v postindustriální společnosti můžeme najít i u McLuhana. Podle něj typografický a mechanický věk typický svou ústní kulturou (oral culture) přechází ve věk elektronický s kulturou vizuální. Nové elektronické technologie transformují škálu, strukturu a vzory lidských aktivit a vztahů prostřednictvím rozšiřování a zvětšování kapacity smyslů, což přináší všechny sociální a politické funkce společně do náhlé imploze [McLuhan 1973: 13]. Pro industriální společnost je charakteristická dělba práce a funkční specializace, zatímco v elektronickém postindustriálním věku se práce mění, stává se především prací s informacemi [Ibid.: 373].

„Staneme se poznenáhlu nomádky sběrači poznatků, budeme osvobozeni od fragmentární specializovanosti jako nikdy předtím – ale také vtaženi do totálních sociálních procesů jako nikdy předtím.“ [Ibid.: 381–382]

Jestliže připustíme odůvodněnost konstrukce pojmu ability práce pro analýzy sociálních konsekvencí práce, v duchu tohoto konstruktu lze stanovit sociologickou definici pojmu nezaměstnanost. Nejde tu jen o jakési formální experimentování. Převzít pojetí nezaměstnanosti jako primárně ekonomické kategorie je redukcionistické. Sociálnost tohoto jevu nelze postihnout jeho kvantitativními parametry (které zajímají ekonomy), nýbrž jeho kvalitativními konsekvencemi, tj. sítí dopadů v sociální struktuře společnosti. To znamená, že nezaměstnanost se nestává sociálním fenoménem tím, že její úroveň překročí určenou hranici (beztaž stanovenou spíše empiricky než na základě objektivizovaného poznání), ale tím, že zasahuje do širokého spektra potřeb a zájmů utvářejících dynamickou sociální strukturu. S nadsázkou lze říci, že jediný nezaměstnaný již je sociálním jevem, protože důsledky jeho nezaměstnanosti se objevují v životním způsobu jeho rodiny, v kvalitě a kvantitě jeho sociálních kontaktů, v posunech jeho pozice v členských skupinách apod. Není třeba zpochybňovat kompetenci sociologie ke zkoumání nezaměstnanosti a jevů souvisejících, přesto však jen z výše zmíněných

náznačků vyplývá jistá pochybnost o přiměřenosti „tradiční“ sociologické metodologie, uplatňované při zkoumání jevů, které svou globálností a absencí historické zkušenosti se vymykají možnostem poznání. Jistě, strukturálně funkcionální analýza nezaměstnanosti může přinést – a také přináší – poznatky, které jsou ve společenské praxi využitelné. Rozsah jejich využitelnosti je však limitován kvantitativní povahou, tím, že vypovídají více o jevu (*co*, resp. *jak*), než o podstatě (proč) a předpokládají určitost vývoje. Nezaměstnanost jako sociální jev je však charakterizována značnou mírou výskytu stochastických, nepředvídatelných faktorů. Jestliže předpovědi o rozsahu nezaměstnanosti v České republice k počátku devadesátých let kolísají v intervalu od 6 do 20 % a skutečný rozsah nepřesahuje hodnotu přibližně v celostátním průměru 4 %, nabízí se úvaha o smysluplnosti podobné prognostiky, nehledě už vůbec na mizivou výpovědní hodnotu průměrných veličin při strukturálním charakteru nezaměstnanosti v České republice.

Otevřená ovšem zůstává otázka vlivu politických, resp. legislativně politických opatření a vlivu diferencovaných výkaznických metod. Diskuse o objektivnosti statistik nezaměstnanosti jsou patrně chronickým úkazem nezávislým na politickém establishmentu. Nečas už ve třicátých letech uvádí řadu kritických připomínek ke statistice nezaměstnanosti v Československu a současně objasňuje hlavní příčiny neuspokojivého stavu těchto statistik [Nečas 1938: 7 an.]. Současné výkaznictví je patrně limitováno naprosto stejnými mezemi, nepřipustíme-li ovšem možnost záměrného ovlivňování statistik nezaměstnanosti z politických důvodů.

Pod tímto úhlem pohledu by však mohlo být zpochybněno jakékoliv zkoumání nezaměstnanosti na makrosociální úrovni.

Rozpor mezi mikrosociálním a makrosociálním pohledem na nezaměstnanost je zcela evidentním, přitom však nikterak fatálním jevem, který je zcela běžný v současném sociologickém diskursu. Pokusy o sblížení makrosociálních a mikrosociálních interpretací fenoménu nezaměstnanosti jsou, jak poukázal Keller [1993: 13], principiálně odsouzeny k nezdaru, přestože cíle mohou být docela atraktivní. Nezaměstnanost jako sociální jev je mimořádně poučným příkladem, na kterém lze demonstrovat pochybenost integračních experimentů.

Důvod obtížného podchycení fenoménu nezaměstnanosti je pravděpodobně v samotné jeho podstatě, kde se střetávají faktory ekonomické (relativně ještě exaktní a objektivně identifikovatelné) spolu s faktory „obecně sociálními“, resp. sociálně psychologickými, které se utvářely na základě kulturní kontinuity společnosti a které jsou reprezentovány především politickou strukturou, spolu s faktory biografickými, které tvoří nejcharakterističtější zdroj interpretace fenoménu nezaměstnanosti v České republice.

Ponecháme stranou ekonomické faktory, zjednodušeně shrnuté pod globální označení transformace struktury ekonomiky.

Pokud v transformované ekonomice zůstává neobsazených více než 78 000 pracovních míst [„Vývoj...“ 1994], nemůžeme tyto faktory považovat za relevantní při hledání případných zdrojů nezaměstnanosti. Ze socioekonomického pohledu skutečně nelze hovořit o „problému nezaměstnanosti“, je-li vykazována takováto disproporce mezi počtem nezaměstnaných a počtem volných pracovních míst. Potíže mohou vznikat snad jen v některých regionech, jejichž hospodářská aktivita je z odvětvového hlediska jen málo diverzifikovaná.

Tato relativní nezávislost rozsahu nezaměstnanosti na úrovni a rozsahu transformačních procesů může vypovídat ve prospěch hypotézy o intervenci sociokulturních faktorů při vzniku a vývoji nezaměstnanosti v České republice.

Diskontinuita společenskopolitického i sociokulturního vývoje v posledních padesáti letech evidentně zasáhla i individuální a společenskou percepci fenoménu nezaměstnanosti.

Zdaleka tu nejde jen o mnohé vykonstruované mýty o právu na práci či o vagabundismu nezaměstnaných, jak na ně poukazuje např. Možný [1991: 8-9]. V pozadí nezaměstnanosti u nás je zcela nepochybně komplex sociálních problémů spojených s konstruktem sociálních jistot na jedné straně a masivním vlivem kulturních tradic typické uzavřené, homogenní středoevropské společnosti na straně druhé. Nízká mobilita obyvatel, udávaná zpravidla jako jedna z nejvýznamnějších sekundárních příčin nezaměstnanosti v důsledku strukturální transformace, je charakteristickým příkladem takto kombinovaného impaktu.

Sociologickou definici nezbytnou k interpretaci sociálních aspektů nezaměstnanosti je možno utvořit pomocí analýzy kategorie syntetického sociálního statusu. Objeví-li se dysfunkce v kterémkoliv z jednotlivých parametrů syntetického statusu, je jeho nositelem pocítována jako výrazné narušení integrity osobnosti. To ovšem neznamená, že inkonzistence statusu, daná významným rozdílem kvality mezi jednotlivými parametry či progresivní změnou některého z parametrů, působí vždy sociálně dysfunkčně. Za určitých podmínek působí dysfunkčně také absence jednoho či více parametrů. Nezaměstnanost je takto možno vidět jako ztrátu či progresivní snížení těch parametrů sociálního statusu, které jsou bezprostředně vztaženy k socioprofesi struktury. Pojítkem mezi „profesními“ a ostatními sociálními parametry statusu je především kvalifikace, operacionalizovaná nikoliv strukturálně, ale procesuálně.

Stojí za povšimnutí, že diskuse o vztahu výchovy a vzdělávání k industriální sféře (a vice versa) se rozvinula ve Velké Británii v druhé polovině sedmdesátých let. Podle Wellingtona [1987: 21-41] to byl James Callaghan, který upozornil v roce 1976 na absolutní nedostatek relevantních dovedností (relevant skills) v britské industriální společnosti, která tehdy byla postavena před přibližně podobné úkoly, jako česká transformující se společnost. Tyto „relevant skills“, jak vyplývá z kontextu, jsou ovšem chápány jako ekvivalentní pojmu „relevantní kvalifikace“, jejíž nedostatek je pak primární příčinou nezaměstnanosti z deficitu kvalifikace. Wellington na základě disproporcí ve funkcích vzdělávání v industriální (či lépe už nastupující postindustriální společnosti) specifikuje aktuální funkci vzdělávání jako „nástroje poskytování nezbytných dovedností“, čili jako prostředku redukce nezaměstnanosti mladistvých. Jeho nejpodstatnějším přínosem však je jednoznačná identifikace „skills“, dovedností nikoliv v obvyklé behaviorální, psychomotorické koncepci, která údajně „vyčleňuje dovednosti z konkrétních souvislostí, nebo z konkrétní vědomostní báze a popisuje je, jako by existovaly samy o sobě. (...) Redefinice pojmu „skills“ spočívá v rozšíření významu tohoto pojmu o „sociální a životní dovednosti“, „dovednosti ke získání zaměstnání“, „komunikační dovednosti“, „postoje k práci“ atd. Dovednosti je nutno chápat jako poznatky v kontextu závislosti.“ [Ibid.: 30]

Tento přístup k pojmu kvalifikace umožňuje operacionalizaci již téměř proskribovaného pojmu „rekvalifikace“ v podstatně odlišném pojetí od současného stavu. Pokusy o vytvoření obecných „modelů“ či „systémů“ rekvalifikace jsou v zásadě

pochybené především proto, že postrádají teoretickou bázi, která by prokázala marnost snahy o zavedení systému do nesystémového prostředí nezaměstnanosti. Redefinice rekvalifikace a jejího místa v rámci opatření politiky zaměstnanosti, resp. sociální politiky, je reálná právě s využitím konstruktu ability práce.

Postsocialistická postindustriální společnost je bezprecedentním sociálním jevem nejen ve svém aspektu politickém a ekonomickém, ale především v aspektu kulturním. Tento kulturní aspekt se velmi výrazně promítá v deformovaném vnímání některých dílčích parametrů syntetického statusu, dokonce i v přijímání parametrů vztahujících se výlučně k oblasti práce. Nový rozměr tak nabývá jako komponenta statusu i kvalifikace včetně svého potenciálu změny – rekvalifikace. Všechny složky syntetického statusu jsou pak jako jevy kulturní definovány ne pouze svým „vnitřním obsahem“, ale rovněž svým vnějším prostředím. Co znamená toto pojetí pro sociologickou teorii i pro empirii?

Především poskytuje argumenty pro diskusi o globálnosti charakteru sociální změny, kterou česká společnost jako jedna z postkomunistických evropských společností prochází. „Cesta do ráje“ komunistické společnosti, jak podotýká Gorz [1985], ukázala bezvýhodnost pozitivní představy komunismu jako alternativy kapitalismu, představované výrazně jiným stylem práce a dobrovolným kolektivním omezením spotřeby. Přesto onen výrazně jiný styl práce (při nedobrovolném kolektivním omezení spotřeby) se stal integrální součástí životního způsobu, přetrvávající i v současné společnosti. Ta však vytváří diametrálně odlišné prostředí, ve kterém jsou definovány diametrálně odlišné strategické cíle, ostatně, vědecky stejně nezdůvodnitelné, jako byly cíle předchozího typu společnosti. Sociální empirie je postavena před nové problémy, pro které nemá precedens v naší společnosti, a hledá tedy přijatelná metodologická východiska.

Pojem ability práce by mohl tvořit pomocnou konstrukci při zkoumání sociálních mechanismů transformace naší společnosti v oblasti práce. Tím, že implikuje vedle organizačně technických aspektů práce i aspekty kulturní, umožňuje při tvorbě sociálních projektů v oblasti práce (zejména při zkoumání sociálního kontextu trhu práce – nezaměstnanosti, pojetí kvalifikace a rekvalifikace a při profesních analýzách) postižení vztahů kulturní a ekonomické dimenze sociální změny v konkrétním socioekonomickém a sociokulturním prostředí.

DUŠAN ŠIMEK působí na katedře sociologie a andragogiky Filozofické fakulty UP v Olomouci. Po absolvování studia sociologie a pedagogiky v roce 1974 pracoval jako sociolog nejdříve na útvaru výchovy a vzdělávání koncernu SIGMA, později přešel na Výzkumný ústav odborného školství, kde se věnoval sociálním souvislostem kvalifikační přípravy. V současnosti zůstávají hlavním předmětem jeho odborného zájmu andragogické a sociologické problémy kvalifikace, rekvalifikace a nezaměstnanosti.

Literatura

- Bell, D. 1973. *The Coming of Post-Industrial Society: A Venture in Social Forecasting*. New York: Basic Books.
- Dumont, L. 1977. *From Mandeville to Marx: The Genesis and Triumph of Economic Ideology*. Chicago: University of Chicago Press.
- Friedmann, G. 1970. *Rozdrobená práce*. Praha: Práce.
- Gane, M. 1991. *Baudrillard and Culture*. London: Routledge.
- Gorz, A. 1985. *Paths to Paradise: On the Liberation to Work*. London: Pluto.

- Grint, K. 1991. *The Sociology of Work*. Cambridge: Polity Press.
- Jednotný katalog prací 1992. Praha: FMPSV.
- Koike, K. 1990. *Skill Formation in Japan and Southeast Asia*. Tokyo: University of Tokyo Press.
- Keller, J. 1993a. *Až na dno blahobytu*. Praha: SLON.
- Keller, J. 1993b. „Vztah mikro a makro jako problém sociologické magie.“ *S-obzor* 2: 5.
- Klofáč, J., V. Tlustý 1967. *Soudobá sociologie II*. Praha: Svoboda.
- Kotarbiński, T. 1972. *Praxeologie*. Praha: Academia.
- Marx, K. 1986. „Kapitál, sv. I.“ In K. Marx, B. Engels, *Spisy, sv. 23*. Praha: Svoboda.
- McLuhan, M. 1973. *Understanding Media*. London: Abacus.
- Možný, I. 1991. „Nezaměstnanost v roce nula.“ In *Nezaměstnanost*, ed. by I. Možný, P. Mareš. Brno: Masarykova univerzita, Driebergen: Hogeschool de Horst.
- Něčas, J. 1938. *Nezaměstnanost a podpůrná péče v Československu*. Praha: Orbis.
- Pichňa, J. 1978. *Sociológia práce*. Bratislava: Práce.
- Scruton, R. 1989. *Slovník politického myšlení*. Brno: Atlantis.
- Smart, B. 1992. *Modern Conditions, Postmodern Controversies*. London and New York: Routledge.
- Touraine, A. 1971. *The Post-Industrial Society*. New York: Random House.
- „Vývoj nezaměstnanosti v ČR k 30. 6. 1994.“ 1994. In *Statistický zpravodaj MPSV ČR č. 6*. Praha: Správa služeb zaměstnanosti.
- Watson, T. 1991. *Sociology, Work & Industry, 2nd ed.* London and New York: Routledge.
- Wellington, J. 1987. „Skills for the Future? (Vocational education and new technology).“ In *Skills and Vocationalism*. Philadelphia: Stony Stratford.

Summary

The transformation of Czech society is accompanied by a number of new social phenomena, which necessitate addressing new social aspects of work that appeared with the arrival of the economic transformation. What is particularly needed is a discussion of those problems which affect the social dimension of work, i.e. qualification and requalification, because their redefinition will contribute to practical solutions of problems in the fields of employment and unemployment.

In order to establish the relationships between the phenomena of work, qualification, requalification and unemployment, the term „ability of work“ was designed. It is the configuration of content, character and division of labour within a particular social-cultural and social-political environment. This comprehensive expression of the general qualitative parameters of work will indicate a certain quality and quantity of the work force potential, including the possibilities of its changes through various requalification projects.

The central problem in the operationalisation of ability of work is the redefinition of the concept of work. The economising approaches are reductionist. A contextual definition of work is more suitable since it will emphasise the social and cultural dimensions of work in a particular society.

A dichotomic definition of work and non-work creates the basis for the definition of the dynamics of work, its content and character. The cultural, scientific and technological development leads to the gradual semiotisation of work, when sign becomes the chief object and means of work. Differences between physical and semiotic work are reflected in the general conception of qualification and, through it, in the conception of unemployment as an expression of the lack of those parameters of the synthetic status that are in immediate relation to the socio-professional structure of society. From the aspect of ability of work unemployment can be understood not as a primarily economic but as a social phenomenon because it results from the disharmony between the ability of work and the person with adequate work qualifications.